

OSMANLI TÜRK MODERNLEŞMESİ SÜRECİNDE KADIN DUYARLILIĞININ EDEBİYATA DAHİL OLUŞU*

Mülkiye ATÇA

Milli Eğitim Bakanlığı, Şişli Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi.
İletişim: atcamulkiye@gmail.com. ORCID: 0000-0002-5436-3398.

Makale Gönderim Tarihi

21/09/2019

Makale Kabul Tarihi

26/11/2019

ÖZ

Kadın hareketinin Avrupa'daki gelişimi göz önünde tutulduğunda uzun süreli sokak eylemleri dikkati çekerken Osmanlı'da kadın mücadelesinin sokağa yansımadağı, kadınların edebiyat dünyasına dahil olmaları aracılığıyla gelişim sağladığı söylenebilir. Kadınlar böylelikle uzun yıllar eril bir alan olma özelliği taşıyan edebiyata yeni bir bakış açısı getirmiş hem de mevcut eril dile müdahale etme fırsatı bulmuşlardır. Tanzimat döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanan dönemde yazılan romanlardaki kadın kahramanların metinlerde ele alınış biçimlerinin, kadın yazarların edebiyat dünyasındaki varlıklarının nicel artışıyla birlikte, farklılaştığı görülür. Kadın yazarlar erkek egemen toplum yapısına dair itirazlarını edebiyat aracılığıyla ve kadın kahramanları üzerinden dile getirme imkânı bulur. Edebiyatçı kimliği, kadınlara kamusal anlamda varlık gösterme olanağı sunmakla birlikte mevcut eril bakış açısının değiştirilmesi imkânı vermesiyle de kadının "yazar" kimliğini kadın mücadelesinin bir parçasına dönüştürür.

Bu çalışmada kadın hareketinin Avrupa ülkelerindeki ilerleyişine paralel olarak gelişim gösteren kadın yazını üzerinde durulmuş, kadınların özellikle roman türünde erkek yazarlar tarafından ele alınışlarıyla kadınların edebiyat alanındaki varoluşlarıyla beraber ele alış şekilleri karşılaştırılmış yine kadın yazarların edebi dil üzerindeki etkileri sorgulanmıştır. En nihayetinde cinsiyet kavramının edebi alanda politik bir işlev üstlendiği fikrine varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kadın yazını, eril dil, cinsiyet rolleri, feminizm, roman.

Inclusion of Women's Sensitivity in the Process of Ottoman Turkish Modernization

ABSTRACT

In view of the development of the women's movement in Europe, long-term street actions were noteworthy. Women's struggle in the Ottoman Empire was not reflected on the streets, it

* Bu makale, "Kadın ve Benlik Kurgusu: Ağaoğlu, Burak, Soysal ve Özlü", adlı yüksek lisans tezinden yararlanarak yazılmıştır.

made progress in the form of women's participation in the literary world. Women, thus, not only brought a new perspective to the literature which had a masculine field, but had the opportunity to intervene in the existing masculine language as well. From the Tanzimat period to the first years of the Republic, it is observed that the way female protagonists are written in the novels differs with the quantitative increase in the presence of woman writers in the literary world. Woman writers have the opportunity to express their objections about male-dominated social structure through literature and through their female protagonists. The literary identity gives women the opportunity to exist in public terms, besides, it transforms the women's "writer" identity into a part of the women's struggle by giving them a chance to change the existing masculine perspective.

This study focuses on women's literature which has developed in parallel with the progress of the women's movement in European countries. The way women are handled by man writers, especially in the genre of novels, and their ways of dealing with existence of women in the field of literature are compared and woman writers' effects on literary language are questioned. Ultimately, it has been reached on the idea that the concept of gender assumes a political function in the literary field.

Keywords: Female literature, masculine language, gender roles, feminism, novel.

GİRİŞ

Tarihsel süreçler göz önünde tutulduğunda kadınların, uzun yıllar erkeklerin egemenlik kurduğu kamusal alanlarda varlık göstermelerinin engellendiği, sınırları eril güç tarafından belirlenmiş koşullar altında, eşit bir birey olarak kabul görmeden yaşadığı görülür. Günümüz şartlarında da birçok coğrafyada kadının henüz kendi hayatının öznesi olamadığı gerçeği göze çarpar. Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti* adlı eserinde tarih yazımının bir iktidar edimi olduğunu ve kadının bu sürecin ötekisi olduğunu şu sözlerle ifade eder:

Birey olarak "insan" tarihteki yerine iade edilirken, "hangi insan?" sorusu da ister istemez gündeme geldi. Yani, sözü edilen bu "insanın" somut kimliği –ırkı, milliyeti, sınıfı, cinsiyeti, vb.- sorgulanmaya başladı ve Aydınlanma'nın soyut ve evrensel "insan" anlayışı, ardında beyaz, burjuva, erkek Avrupalı kimliğini gizlediği gerekçesiyle eleştiriye tabi tutuldu. "Kadın tarihi" deyiminin kendisi bile başlı başına, büyük harfle Tarih'in evrensellik iddiasını sorgulayan bir nitelik taşıyor.¹

Kadının hem günlük yaşam hem sosyal alan hem de bilim, sanat, siyaset gibi alanlarda erkek iktidarı eliyle ötekileştirilmesi ise evrensel bir problemdir. Kadın aydınlanması ve kadın hareketinin başlamasıyla beraber kadınların sosyal yaşamda varlıklarını görünür kılma çabasına düşmüş ve bu çabanın nihayetinde, oy hakkı, miras hakkı, boşanma hakkı gibi hakların yanında bilim, edebiyat, sanat, siyaset gibi alanlarda da "ben burdayım" ve "erkekler gibi varım" demeye başlamasıyla sonuçlanmıştır.

Osmanlı Türk toplumunda ise süreç daha farklı çelişkiler barındırmıştır. Avrupa'da seçme seçilme hakkı gibi kimi siyasi haklar Türkiye'den daha geç bir tarihte elde edilmiş olsa da kadın mücadelesinin ilerleyişinin daha hızlı olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet dönemi "kadın sorunu"nun parametreleri, II. Meşrutiyet'ten başlayarak Kemalist Cumhuriyet'e uzanan Türk ulusçuluğunun özgül tarihsel koşullarınca şekillenmiştir. Batılılaşma, ulusçuluk ve İslam arasındaki gerilimler hâlâ çözülmediği gibi, günümüz siyasal tartışmalarında da merkezi bir rol oynamaya devam etmektedir. Burada sorun, Türk modernleşmesinin "birey"i temel almamasından ibaret değildir; sorulması gereken soru, "birey"i temel alsaydı, durumun kadınlar açısından farklı olup olmayacağıdır. Pateman'ın dediği gibi, ulus-devlette kadınlar formel olarak sivil

1 Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s.18.

yurttaşlar olarak kabul edilseler bile, somut dışıl varlıklar olarak, hiçbir zaman erkeklerle aynı anlamda ‘birey’ olmaları mümkün değildir.²

Doğrudan ifade edilmeyen ancak toplumun her alanında hissedilen “eril kimlik” arzusu, kadınların da varlık mücadelesine eril bir görünüm yüklemesiyle sonuçlanmıştır. Kadınlar erkeklerle beraber mücadele verdiklerinde (örneğin, Kurtuluş Savaşı) yoldaş olarak değerli bulunmuş ancak kadın haklarının savunuculuğunu yaptıklarında marjinalleştirilmişlerdir.

Kadın hareketinin başlangıç odaklarından biri 1789 Fransız Devrimi olarak kabul edilmektedir. Kadınlar erkeklerle beraber hak arayışına girmiş ve böylece kadın mücadelesinin de fitili ateşlenmiştir. Bu hareket zamanla farklı toplumlarda ve ülkelerde de karşılık bulmuştur:

Önlerine dikilen sorunların büyüklüğüne karşın hemen her ülkeden, her kesimden kadın, konularına ezilişlerine başkaldırdılar; toplumsal yaşama katılma dereceleri ve içinde yaşadıkları ülkenin koşullarıyla bağlantılı olarak bir hareket başlattılar. Kadın işçiler düşük ücrete, işsizliğe ve çalışma koşullarının ağırlığına; burjuva kadınlar ise ekonomik ve siyasal haklardan yoksun bırakılmaya karşı çıktılar. İngiltere’de hareket, orta sınıfın önderliğinde “Sufraj Hareketi”³ne yani oy hakkı talebine bürünmüş, Fransa ve Almanya’da bayrak işçi sınıfı kadınlarının eline geçmiş; ABD’de ise kölelik karşıtı hareketle iç içe gelişmiş...⁴

Avrupa’da yükselişe geçen kadın hareketi, Osmanlı toplumunda da II. Meşrutiyet dönemiyle başlamıştır. Fransız Devrimi’ndeki kitlesel uyanış, nasıl ki işçi kadınlara temel hak ve özgürlüklerini savunma bilinci vermişse; Osmanlı toplumunda da II. Meşrutiyet’le beraber esen özgürlük havası, benzer bir aydınlanmayı Türk kadınında da ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı toplumundaki bu uyanış, Batı’daki gibi kitlesel olarak sokağa çıkma eylemlerine dönüşmemiştir. Kadınların isyanı, sosyal yaşamda varlık gösterme çabasına dönüşmüştür diyebiliriz. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, adlı çalışmasında Osmanlı’da kadın mücadelesinin en önemli kaynaklarının kadın dergileri ve dernekleri olduğunu belirtir. Çakır:

Kadınların kendilerini ifade etmeleri, tanıtılmaları ilk kez basın kanalıyla gerçekleşmiştir. Basında kadınlara ait imzalara dönem gazetelerinde, bazı gazetelerin çıkardıkları kadınlara yönelik sayfa ve eklerde, özellikle de kadın dergilerinde rastlamak mümkündür. Kadın dergileri, her kesimden kadının yazma ürkekliliğini, çekimserliğini gidermede, taleplerini iletmede önemli bir görev üstlenmiştir⁵

sözleriyle Osmanlı toplumunda, kadınların varlıklarını büyük oranda kalemleriyle ortaya koymaya ve mevcut toplumsal ayrımcılığın üstesinden gelmeye çalıştığını belirtir.

Toplumsal marjinalleştirilmenin bir diğer boyutu ise dini anlamda kadına biçilen misyon temellidir. Kutsal kavramı “eril” bir çağrışım uyandırmakla beraber, “kadın” ise çoğunlukla, “günah” kavramıyla özdeşleştirilir.

Protestan, Katolik ve Musevi dinlerinin uzun tarihleri boyunca hem doktrin (Tanrı babadır: Kadının dünyaya günah getirmiştir; kadınlar erkeklerden daha az kutsaldır), hem de uygulama (Katolik ayinlerini sadece erkekler yönetebilir; sadece erkekler vaiz olabilir, tapınaklarda yeter sayıyı sadece erkekler oluşturabilir) açısından ataerkil olmaları.⁶

Yaygın bir diğer inanış olan “Havva’nın baştan çıkarıcılığı nedeniyle kadının dünyaya kötü olarak gönderildiği ve bu yüzden “erkeğin düşüşü”nden ve cennetten kovulmasından sorum-

2 Berktaş, a.g.e., s.107.

3 1800’lerin ortalarında İngiltere’de ortaya çıkan ve uzun süre devam eden kadın hareketi.

4 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s.57.

5 Çakır, a.g.e., s.57.

6 Linda T. Sanford, ve Mary Ellen Donovan, *Kadınlar ve Benlik Saygısı* (Çev. Semra Kunt), HYB Yayıncılık, Ankara, 1999, s.175.

luğu olduğu inancı...⁷ gibi kadınların kriminalize edildiği kimi genel kabullerin, kadınların benlik saygılarını yitirmelerine yol açtığı ve kadınların toplum tarafından marjinalleştirilmesine neden olduğu söylenebilir. Sosyal yaşamdaki mevcut ataerkil sisteme eklenen bu tavrın oluşturduğu zihniyet hem kadının ne olduğunu hem de ne olması gerektiğini belirler ve bu normları kadına dayatır. Melik Bülbül bu dayatmayı şu sözlerle ifade eder:

Kadın adına baskı ögesi olarak kullanılan pek çok alışkanlık, kadını daha doğarken, hatta daha doğmadan istediği gibi biçimlendiriyor ve ona yaşamında yapması gerekenlerin yol haritasını bir anlamda dayatarak çıkarıyordu.⁸

Sözü edilen bu toplumsal süreç de diğer tüm toplumsal olgular gibi edebiyatta da kendisine yer bulmuştur. “Kadınlar için “ben” diyebilmek ve kendini dile getirmek, başlı başına zor bir şey. Egemen kültür, kadına etkin ve özerk bir özne olma hakkını pek az tanıyor.”⁹ Şiirlerin konusu olan, âşık olunan, güzelliğin simgesine dönüşen, uğruna acılar çekilen kadın, uzun dönemler anlatılan olmuştur. Anlatan olması, yani yazar olarak edebiyat dünyasına girmesi ise daha geç bir dönemdedir. Zira yazma eylemi, erkeklerin tekelinde bulundurduğu alanlardan olmuştur.

1. KADIN VE YAZIN

Kadınların yazı dünyasındaki varlıkları, feminist eleştirinin alanlarındandır. Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* adlı kitabında feminist eleştirinin ortaya çıkışını şöyle ifade eder:

Deniyordu ki edebiyat yapıtlarına bakıldığında, yalnız gerçek yaşamda değil romanlarda, şiirlerde, oyunlarda kadının aşağılandığı, horlandığı ve böylece ataerkil düzenin bu yoldan da desteklenip sürdürüldüğü görülür. Onun için feminist eleştiri, edebiyat yapıtlarında kadına karşı tutumu ortaya koymak amacıyla başladı, ama kısa zamanda başka sorunlara yöneldi.¹⁰

Kadınlara uygulanan her türlü baskı ve ötekileştirme edebiyatta da karşılık bulmuştur. Edebiyat eserlerindeki bu etkileri farklı şekillerde ortaya koymak mümkündür. Moran, bu konuda feminist eleştirinin iki ana yaklaşımı olduğunu belirterek bunları;

“1. Okur olarak kadına yönelik

2. Yazar olarak kadına yönelik”¹¹

şeklinde ortaya koyar. Okur olarak kadına yönelik feminist eleştiride, edebiyat metinleri kadın gözüyle yorumlanır ve bu yorum elbette erkek bakış açısından daha farklı duyarlılıkları ortaya koyar. Kadın kimliğinin işlenişi (sosyal kimlik, politik kimlik, cinsel kimlik vs.) ve erkek bakış açısı eleştirilir. Yazar olarak kadına yönelik feminist eleştiride ise kadın yazarlar üzerinde durulur.

Divan edebiyatında sayısı ancak iki elin parmağını geçebilen kadın yazarların edebiyat dünyasına dahil olmaları büyük oranda Tanzimat’tan sonraya denk gelir. Kadın yazarların edebiyat dünyasında varlık göstermeleri toplumsal yaşamda varlık göstermeyle paralel ilerlediği için bu zaman dilimi büyük oranda Tanzimat sonrası dönem olarak belirtilebilir. Çünkü:

7 Sanford, *a.g.e.*, s.178

8 Melik Bülbül, *İnci Aral ve Barbara Frischmuth’un Romanlarında Kadın Coğrafyası*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2010, s.26.

9 Fatmagül Berktaş, *Kadın Olmak Yaşamak Yazmak*, Pencere Yayınları, İstanbul, 1998, s.9.

10 Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.249.

11 Moran, *a.g.e.*, s.250.

Türkiye’de kadın meselesi, Tanzimat’tan beri resmî ideoloji tarafından ‘modernleşmeci’ bir zihniyetle ele alınmış ve kadın, toplumun geri kalmışlığında bir odak olarak seçilip toplumun ilerlemesi için çözülmesi gereken bir ‘mesele’ olarak gündeme gelmiştir.¹²

Bu toplumsal değişim hamlesi kadınların elini güçlendirmiş olmasına karşın, sanatta, siyasette, sanayide ve sosyal hayatta erk konumunda bulunan erkeklerin, oluşturduğu eril bakış açısını ve eril dili kırmak ve bunun ötesinde bir kadın kültürü ve kadın dili oluşturmak, kadın yazarlar için oldukça zorlu olmuştur.

Kadın yazarların eril dil içinde geliştirdiği söylem, kimi zaman mevcut eril dilin bir devamı olarak karşımıza çıkarken kimi zaman da mevcut eril dilin sınırlarını aşan ve yeni bir duyarlılıkla yorumlanan bir ifade biçimi olarak karşımıza çıkar. Birinci durumda erk alanına herhangi bir müdahale bulunmadığı için bu durum eril zihniyet için risk yaratmamıştır. Ancak yeni bir söylem geliştirmek mevcut dili eleştirerek yeni adlandırmalara gitmek, kadınları dışlanma, yaf-talanma gibi tehditlerle karşı karşıya getirmiştir:

Kadın yazar, toplumsal cinsiyet olarak “kadınlıktan” payını aldığı ölçüde erkek egemen erk alanına ve bu alanın direkt ya da dolaylı baskı unsurlarına karşı açık bir hedeftir. Eril dile karşı durmak, bu aklı aşındırmak, suskunluğu bozmak çoğunlukla radikal ya da marjinal bulunmak, akıl sağlığını kaybetmiş, toplumsallaşma sürecini öngörülen eril (genellikle temellerini ve önermelerini “yanlış”, “eksik” ya da “popülist” okumalar ile birlikte Freud’da bulan) kodlar çerçevesinde tamamlayamamış (Oedipal üçgen, Elektra kompleksi, narsistik kişilik bozukluğu vs. gibi); bu nedenle de nevrozlu ya da başka herhangi bir patolojiye sahip bir varlık olarak görülmek için yeterli nedenler olagelmıştır.¹³

Kadın yazar erkek dünyasının güç dengesini sekteye uğratma riski taşımadıkça sevimli görülürken, yazma alınanda varlık göstermeye başlayıp, mevcut eril söylemin tahakküm alanında çatlaklar oluşturup, her iki cinsin eşit bir pozisyonda bulunması gerektiğini ifade ettiğinde tehlikeli ve hastalıklı bir görünüme bürünür.

Batı edebiyatında da Türk edebiyatında da yazma eylemi, eril bir faaliyet olarak görülmüş, bu algının yarattığı baskı yüzünden ilk kadın yazarlar eserlerinde kendi imzalarını dahi kullanamamıştır. Zira kadının herhangi bir alanda adının zikredilmesi, “kadının dile düşmesi” olarak algılanmaktadır. Türk edebiyatında 19. yüzyıla gelindiğinde bu bakış açısının gölgesinde yetişen Fatma Aliye, ilk çalışmalarını yayımlamaya başlar. Ancak bu çalışmalarda adını açıkça kullanmaz.

19. yüzyıl sonlarına doğru Batılılaşma ve modernleşme çabası içinde olan Türk edebiyatı bu doğrultuda önemli bir kadın yazar ortaya çıkarmıştır. Üstelik bu dönemde Batı’da bile kadın yazarlar zorluk çekmekte, yazdıkları romanları kendi isimleriyle yayımlayamamaktadırlar. Mesela İngiltere’de 19. yüzyılda bazı kadın yazarlar ya George Eliot gibi erkek ismi almakta ya da Jane Austen’in yaptığı gibi “Curor Bell” gibi cinsiyeti belli olmayan isimlerle yazmaktadırlar. Bu yüzden Fatma Aliye Hanım’ın “Bir Kadın” imzasıyla yayımlanması hiç şaşırtıcı değildir.¹⁴

Gerek ilahi söylemlerin gerekse insanlık tarihi boyunca görülen iktidar söylemlerinin neredeyse tamamı eril bir dildir. Berna Moran bu söylemlerin sonuçlarını şu sözlerle ifade eder:

“Tüm ataerki toplumlarda üstün değerler erkeğe, aşağı değerler kadına özgüdür. Dinsel kitaplara bakarsak Tanrı ilk önce erkeği, sonra onun kaburga kemiğinden kadını yaratır. Mitolojide Zeus baş Tanrı’dır, eşleri olan Tanrıçalar o denli önemli değildir.”¹⁵

12 Ramazan Gülemdam, *Türk Romanında Kadın Kimliği*, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2006, s.14.

13 Nil Sakman, “Edebiyatın Sınır Boylarında: Poetik Bir Unsur Olarak Kadın Yazınında İç Dökme”, *Kitaplık*, S.182, Kasım- Aralık 2015, s.5-27, s.9.

14 Nüket Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.118.

15 Moran, a.g.e. s.260.

Kadına yaşam tarzı itibarıyla geleneksel toplumcu bir zihniyetle bakan erkek yazarlar bir tarafa, kadından yana tavır koyan, kadının toplumsal mağduriyetini yansıtmaya çalışan erkek yazarlar bile kadını, sömürülen, ezilen, haksızlığa uğramış, zayıf bir varlık olarak ele almışlardır. “Özellikle Fatma Aliye Hanım ve Halide Edib, bu konuda genel toplumsal zihniyetin ötesine geçerek zaman zaman aydın erkekleri eleştirmişlerdir. Kadınların özgürlükleri ve gelişmeleri yönünde tavır almış, eğitilmiş erkeklerin de kadın sorunlarına bakışlarının problemleri olduğu üzerinde durmuşlardır.”¹⁶ Aydın olarak nitelenen erkeklerin bu bakış açısı sadece Türk kültürüne has bir durum değildir, zira kadınların karşılaştığı bu ikinci sınıf görülmeye, arka planda kalma sorunu evrensel bir nitelik taşımaktadır: “Kadın, Batı kültüründe de Türk kültüründe de çoğunlukla aynı sorun odaklarında acı çeken biçimiyle yazınsal ürünlerde işlenmiş ve yine aynı sorun odaklarıyla birlikte sosyal yaşamda tanıtılmıştır.”¹⁷ Bu bakış açısı da kadına eşit toplumsal varlık misyonu biçmekten uzak, fark etmeden yine kadını ötekileştiren bir bakış açısıdır.

2. KADIN KAHRAMANLAR

Kadınların erkeğin algı dünyası üzerinden kimlik kazandığı romanlarda karşımıza bazı standart kadın rolleri çıkar. Bu kadınlar ya erkeğin hizmetinde olan (iyi kadın) yahut onun karşısında duran (kötü kadın) kadınlardır.

M. Gilbert ve Suzan Gubar ise kadınların erkeklerin edebi eserlerine ideal kadın tipi olan “evdeki melek” ve kötü kadın (femme fatale) olarak değerlendirilen “canavar” modeli ile yansıdığını ifade etmişlerdir. Bu tür yaklaşımın bizim edebiyatımızda da pek çok örneği vardır. Nâmık Kemâl’in (1840-1888) “İntibah” romanındaki iyi kadın Dilaşup ve kötü kadın Mehpeyker bu örneklerden birisidir.¹⁸

Berna Moran da Türk edebiyatındaki kadın kahramanlar için bu iki kavrama paralel olan “Kurban” ve “Ölümcül Kadın” ifadelerini kullanır. Farklı edebiyatların ürünü olan bu kişilerin, yaklaşık olarak aynı özelliklere sahip olması, kadının evrensel bir sorunla -ataerkil kültürle/ dille- karşı karşıya olduğunu ortaya koyar.

Tanzimat romanlarında kadınlar, düşünen, tartışan fikir üreten öznel değil daha çok “ev merkezli” varlıklar olarak konumlandırıldıklarından, evden veya eve ait tüm geleneksel kodlardan kopmaları onları, batı özentisi olmak, ahlaki bakımdan düşkün olmak veya şeytani bir varlık olmak gibi ağır ithamlarla karşı karşıya bırakır. Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, adlı incelemesinde Tanzimat dönemi romanlarında kadın kahramanların nasıl konumlandırıldığını şöyle ifade eder:

Batı'nın Osmanlı hayatına daha derinden sızmasına ve özellikle de kent hayatında zevkler, moda, mimari, tüketim ve boş zaman kalıpları üzerinde görünür etkisine koşut olarak, Batılılaşmış kadın imgesi sahneye çıktı. Tanzimat'ın budala genç adamı, bencilliği ve israf alışkanlığı yüzünden toplum için bir sorun olurken, Batılılaşmış kadın en değerli varlığını, iffetini kaybetti.¹⁹

Yine Ahmet Mithat'ın *Jön Türk*, romanındaki Ceylan, yanlış Batılılaşmanın ete kemiğe bürünmüş hâli olarak gösterilirken “alafranga züppe” olarak nitelenen yanlış Batılılaşmış erkek kahramanların ötesinde, ahlaki bakımdan düşkün bir imaj çizilir ve bu duruşlarının cezası da felakete sürüklenmeleriyle ödetilir.

16 Ayşegül Utku Günaydın, Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı (1877-1923), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012, s.34.

17 Bülbül, a.g.e., s.16.

18 Can Şen, “Feminist Edebiyat Eleştirisi ve Nihan Kaya'nın “Gelin” Hikâyesinin İncelenmesi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, Ekim 2011, s.450.

19 Deniz, Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s.161.

Tanzimat'taki alafrangalar, saflığın gülünçlüğü ve özentinin dışında, gayr-i ahlâkî davranışlara pek yönelmezler. Ancak Ceylan, kadın- erkek ilişkilerinde olabildiğince serbest davranılabileceğini savunur ve bu düşüncelere dayanarak Nurullah'la gayr-i meşru ilişki kurar. *Kiralık Konak*'taki Seniha, *Asriler*'deki Süveyda ve Süheyla, *Yaprak Dökümü*'ndeki Leyla, *Jön Türk*'teki Ceylan'ın romanı-mızdaki uzantısıdır, üstelik hepsinin sonu aşağı yukarı aynıdır.²⁰

Tanzimat döneminin romanlarında karşımıza çıkan bu tablodan da anlaşılabilceği gibi Türk romanının ilk dönemlerinde kadın, ya zayıf, sesini çıkarmayan, adeta köleleştirilen bir varlık ya da düşkün, tehlikeli ve şeytani bir varlık olarak kurgulanır. Kadının bu şekliyle toplumsal düşürülüşü ataerkil dönemin önemli kodlarından.

Servet-i Fünun döneminin romanlarında çoğunlukla aşk kavramıyla özdeşleşen kadın, Milli edebiyat dönemiyle birlikte, Halide Edip Adıvar'ın romanlarında ise bir dava neferi olarak ortaya çıkar. Kadının konumundaki bu değişikliğin iki gerekçesi olduğu söylenebilir. Bu gerekçenin ilki, halkın topyekûn girdiği savaşın (Millî Mücadele'nin), bireyler üzerindeki tesiri; diğeri ise kadın kaleminin etkin bir biçimde devreye girmesidir. Kuşkusuz dönemin etkisiyle yaratılan bu rol (dava neferi), kadını kendi varoluşsal kimliğiyle algılayan bir bakış açısı olmaktan uzak, aksine kadını erkekleştiren bir bakış açısıdır. Halide Edip'in romanlarında kadın, hâkim güce, yani eril güce benzerliği oranında değer gören bir varlık durumundadır. Belki de Halide Edip bu güç dengesinde tutunabilmenin tek yolunu, yarattığı bu fedakâr, vatansever, davalarına olan bağlılıklarıyla erkekleri etkileyen güçlü kadınlarda bulmuştur. Kadın yazarların, erkeklerin tahakküm kurduğu yazı dünyasındaki ilk girişimlerinin erkekleşme algısı üzerinden kurulduğunu söyleyebiliriz.

Halide Edip'in edebiyattaki kadın rolü üzerindeki bir başka etkisi ise Cumhuriyet döneminin örnek kadın tipidir.

Halide Edib'in ilk romanlarındaki hedef *Yeni Turan*'daki Kaya'nın Osmanlı kadınları için verdiği mücadeleye eştir: “kadınları bir et bir makine halinden” çıkarmak. Et ve makine olmaktan çıkarılan kadınlar “erkeklerle temiz, çalışkan bir arkadaş, çocuklara ve bütün memlekete bir ana, bir mürebbi” olacaklardır.²¹

Bu kadın tipi Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki anlatılarda sıklıkla karşımıza çıkar. Çünkü bu kadın profili inkılaplarla birlikte ulaşılmaya çalışılan kadındır. İnkılapların öncü kadroları göz önünde tutulduğunda ise bu kadının da erkek/iktidar eliyle oluşturulmaya çalışılan kadın olduğu fark edilir. Ancak bu kadın profili alışıl gelmiş erk kavramında bir dengesizlik yaratmıştır:

Osmanlı kadın hareketiyle başlayıp Cumhuriyet'ten günümüze kadar devam eden bu “kadınlık” projesinin yarattığı “yeni kadın”, erkekler açısından da kimi çelişkilere sebebiyet vermiştir. Tanzimat sonrası kadın romancıların yapıtlarından başlayarak Cumhuriyet döneminde de “yeni kadın”ın hem aile dışına taşan sorumluluklarının kadının üzerinde yarattığı yükler ve baskı mekanizmaları hem de erkeklerin bu yeni kadın karşısında bocalayışı önemli bir izlek olarak karşımıza çıkmaktadır.²²

Eril zihniyetteki bu kırılmalar hem kadın hem de erkek için bir geçiş sürecinin sancısı beraberinde getirmiştir.

20 Alaattin Karaca, “Ahmet Mithat Efendi'nin Jön Türk Adlı Romanı”, *DTCF Türkoloji Dergisi*, C.IX, S.1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991, s.132.

21 Hülya Adak, “Otobiyografik Benliğin Çok- Karakterliliği: Halide Edib'in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet”, *Kadınlar Dile Düşünce*, (Der. S. Irzık/ J. Parla), İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.166.

22 Günaydın, a.g.e., s.58.

3. CİNSİYET ODAĞINDA YAZIN

Osmanlı devletinde de Batı'da da kadının tarih sahnesine çıkışı, eril bir çıkıştır. Kadınların haklarını alabilmek için mücadele ettikleri dönemler, erkek iktidarının farklı alanlara kaymasının ardından başlamıştır. Batı'da kadın haklarının gelişimi dünyayı etkileyen iki büyük savaştan (I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı) sonradır. Çünkü savaşa giden erkeklerin toplumda ve iş alanlarında yarattığı boşluk kadınlarla doldurulmuş ve kadının varlığı hissedilir bir hal almıştır.

Kadınlar için oy hakkı talebi, Batı'da ancak 19. yüzyıl ortalarından itibaren güçlü bir şekilde dile getirilir ve 20. yüzyıldan önce de hayata geçmez. Oy hakkının büyük ölçüde, I. Dünya Savaşı'ndan sonra elde edilmesi ile, bu savaşın "topyekûn" niteliği dolayısıyla cephe gerisini de çok etkilemesi ve böylece kadınların rolünü arttırarak kendilerini "kanıtlamaları"nı sağlaması arasında yakın bir ilişki vardır.²³

Erkeklerin gasp ettiği alanlar, böyle dönemlerde kadınlar tarafından bir daha tamamen geri vermemek üzere alınmıştır. Böylelikle kadın varlığı kendini göstermeye başlamıştır.

Erkek yazarlar tarafından cinsel anlatımlar odağında, kimi zaman bir arzu nesnesine, kimi zaman baştan çıkarıcı şeytani bir varlığa kimi zaman da melek gibi tanıtılan bir varlığa dönüşen kadın, kadın yazarlar tarafından da ilk süreçlerde yeterince gerçekçi veya rahat anlatılmamıştır. Şunu söyleyebiliriz ki bu anlatımlarda kadınlardaki 'bölünmüş benlik' durumu varlığını içten içe ortaya koyar. Halide Edip'in romanlarında yarattığı kadın " 'ideal kadın', güçlü fakat 'aseksüel', birey ve kadın olarak 'kendi isteklerini milli dava için feda eden kız kardeştir', Halide Edip'in Cumhuriyet dönemi romanlarında bu kadın karakter 'Cumhuriyet'in iffetli kızı' olacaktır".²⁴ Kadın eliyle yaratılan bu durum, bir taraftan eril bakış açısının izlerini taşıırken diğer taraftan da kadını gerçek bir birey olma noktasında eksik bırakır. Nüket Esen, bu durumun kadın yazınında bir çift seslilik yarattığını şu sözlerle belirtir: "Kadın edebiyatının en önemli karakteristiklerinden biri eserlerin iki sesli olmasıdır. Kadın yazar hem erkek düzenine boyun eğen, onun sözcülüğünü yapan bir sesle yazar hem de alttan alta bunu eleştiren, kadını savunan bir sesle."²⁵ Kadın yazını başlangıçta kadını, tam manasıyla bir birey olarak değil kimi zaman yüceltilen kimi zaman da bir adım geride durmasını bilen bir birey olarak yansıtmıştır. Cinsellik gibi benlik oluşumunda en önemli rolü üstlenen faktörler bile uzun süre kadın yazınına konu olmamıştır. Kadının cinsellik yönüyle daha gerçekçi bir biçimde ele alınması 1960'ların sonuna denk gelir.

Jale Parla, Batı'da bildungsroman olarak bilinen, bireyin gelişim ve olgunlaşma süreçlerini ele alan bu türün Türk edebiyatında daha çok kadın romancılar tarafından benimsendiğini söyler. Otobiyografik metinlerle benzer özellikler taşıyan bu romanlar, belki de tam bu özellikleri yüzünden kadın yazarlar tarafından benimsenmiştir: Kadın yazarlar kadın kahramanlarının çocukluklarından başlayarak nasıl, hangi etkiler altında, nelere direnip nelere direnemeyerek, hangi kimlik bunalımlarından geçerek olgunlaştıklarını anlatmaya özen gösterirken, erkek yazarlar erkek kahramanlarını hep olgunluk dönemlerindeki serüven ya da sorunlarıyla anlatmışlardır."²⁶ Kadın yazarlar için kadının büyüme ve gelişme hikâyesi, onun varoluş serüvenini yansıttığı için kadın toplumsal itilmişliğe karşı duruşunu göstermesi yönüyle önemlidir.

23 Berktaş, *TC.*, s.95.

24 Adak, *a.g.m.*, s.165-166.

25 Nüket Esen, *a.g.e.*, s.164-165.

26 Jale Parla, "Tarihçem Kâbusumdur! Kadın Romancılar da Rüya, Kâbus, Oda, Yazı", *Kadınlar Dile Düşünce*, Derleyen: Sibel Irzık/Jale Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.180.

Kadın yazarlarda görülen bu tarz bir kaygı erkek yazarlar için yok hükmündedir. Kadının, büyüme öyküsü tarihsel süreçte kadının ulaştığı konum, elde ettiği haklarla paralellik içerisindedir. “Adalet Ağaoğlu’nun *Dar Zamanlar* adlı üçlemesinde anlattığı Aysel’in gelişim-büyüme-bilinçlenme öyküsüdür. *Ölmeye Yatmak*’ta Ağaoğlu’nun “tarihi yapan el seni de yaptı” önermesi, aslında kadın *bildungsroman*larında toplumsal tarihle kişisel tarihin nasıl iç içe geçtiğinin bir roman stratejisi haline getirildiğinin de ilanıdır.”²⁷ Osmanlı- Türk toplumu açısından bakıldığında da kadın hareketinin varlığıyla beraber kadının görünür olmaya başladığı, siyasi, sosyal, bilimsel varlık mücadelesinin tarihi koşullarla şekillendiği görülür. Ancak erkek yazarlar kadınların yaşadığı bu türden bir varlık mücadelesini göstermek zorunda kalmamışlardır. Bu yüzden bireysel gelişim hikâyeleri, kadınlar için ayrı bir önem teşkil etmektedir.

Kadın yazarların özgür bir biçimde kadın kimliğini anlatmaları da 1960’lı yılların sonudur. Türkiye 60’lı yılların yarattığı özgürlük havasının da bu değişimde kaçılmaz bir etkisi söz konusudur. Bu özgürlük süreci elbette kadının birey olarak kabul görmesini ve kendi varoluşunu ortaya koymasını daha kolay kılmıştır. Böylelikle kadın, artık hem kadın tarafından hem de kadın bakış açısıyla anlatılmıştır. Bu süreç kadın kimliğinin ve bedeninin de farklı bir bakış açısıyla ortaya konmasını beraberinde getirmiştir.

Yazmak, birçok şair ve yazar için kuşkusuz ki bir varlık sahası olma özelliği taşır. Söz konusu kadınlar olunca bu alan önemini bir kat daha artırır. Toplumsal alanda bir yer edinme problemiyle karşı karşıya kalan kadınlar için yazmak, varoluş mücadelesinin en önemli argümanlarından olmuştur. Bu yeni dünyada kadın yazarlar özellikle 1960’lı yıllardan sonra yeni bir bakış açısı ortaya koymuşlardır ya da mevcut olan eril algıyı kırmaya başlamışlardır. Eril algının içinde dünyaya gözlerini açan kadın kendisi için hazırlanmış bir yığın rolle karşılaşır: Kız çocuk, kız kardeş, anne, sustukça sevilen varlık, geride durmasını bilen, edepli olması gereken, namus kavramının temsilcisi, erkeğin yanında durmayı bilen, iyi evlat yetiştirmesi gereken, söz dinleyen, uysal... Tüm bu tanımlamalar kadının erkek dünyası üzerinden kodlanmış halleri olup, kadını bağımsız bir birey olarak görmekten uzak bir bakış açısının ürünüdür. Tüm bu roller karşısında kadının istekleri, duruşu, beklentileri, yapmak istedikleri, kararları toplum tarafından ötelendiği için kadınlar bir tür parçalanmış benlik hali ile baş başa kalır. Bu durum adeta tüm hikâyelerin kesişme noktasıdır: “Kadının değişmez yazgısı olan daha doğuştan benlik bölünmüşlüğü, kendi varlığının en sancılı doğum anıdır. Tüm kadınların aynı sancıyla tanışık olması ise, yine aynı yazgının armağanıdır.”²⁸ Çünkü kadınlara yasalarla tanınmış eşit yurttaşlık haklarının toplumsal yaşamda altı doldurulmamış ve bu yasalar havada kalmış halleriyle kadınların dünyasında bir parçalanmışlık durumu yaratmışlardır.

SONUÇ

Yazarlık elbette salt bir cinsel ayırım üzerinden ayrı kutuplarda şekillenmez ancak cinsel, sosyal ve siyasal olarak ötekileştirilmiş bir varlığın sesi varoluş mücadelesine güçlü bir soluk ve farklı bir bakış açısı getirir. Irksal, dinsel, mezhepsel, cinsel ve sınıfsal bakımdan ezilmiş herkesin kimliğini, büyük oranda yaralandığı noktası şekillendirir. Bu yönüyle yarayı en iyi anlatanlar da anlayanlar da yaralı olanlardır. Dilin yansız bir olgu olmayıp, kullanıldığı toplumun kodlarıyla örülü politik bir yapı olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda tam da bu farklılıklar neticesinde bir kadın söylemi, kadın ifadesi ve kadın diline duyulan ihtiyaç kendisini hissettirir. İnsanoğlu, bilim adamı gibi günlük ifadelerden tutun, deyimlerde, atasözlerinde yer edinmiş kadın karşıtı, ataerkil ifadeler elbette toplumsal bir bilinçaltının yansımalarıdır. Bu yer-

27 Parla, *a.g.e.*, s.181.

28 Bülbül, *a.g.e.*, s.27.

leşik dili kırmak ve yeni bir dil inşa etmek zorlu ve kadınlık bilinci gerektiren bir süreçtir. Zira ataerkil yaşamın bir unsuru olan, kadınlık bilincinden bihaber olan kadınlar farkında olmadan bu eril söylemleri kullanmışlardır. Bu bilince sahip kadınların yazarlığı, geliştirdikleri yeni dil ve bakış açısı bu gerekçeyle özel bir konumdadır.

Kadın yazarlar sadece yeni bir dil ve ifade tarzı geliştirme kaygısı duymamış, kadınların yazılmamışlığını, dile getirilmeyişliğini, geride bırakılmışlığını yazma ihtiyacı içinde olmuşlardır. Bu kaygılar edebiyatta yeni bir bakış açısı ve yeni bir alan yaratmıştır. Bu bakış açısı kadın yazarların taraflı bakışıdır. Ancak bu taraflı bakış açısı muktedirin değil ötekinin sesi olması yönüyle bir haklı bir isyan niteliği taşır. Zira kadın yazarların dışardan izlenen hayatı, dile getirilemeyen meseleleri kadınların yazın noktasındaki aktörlüğüyle görünür olmuştur. Kadınların yazılmamış olan tarihi, kadın yazarlar için bir yönüyle zorunlu (vicdani anlamda) bir alan yaratır. Bu zorunluluk kadınların hem kendi hemcinslerine karşı taşıdıkları vicdani sorumluluk hem de tüm ötekileştirilmiş kitlelere veya bireylere karşı duydukları sorumluluktur.

KAYNAKÇA

- Adak, Hülya. (2014). "Otobiyografik Benliğin Çok- Karakterliliği: Halide Edib'in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet", *Kadınlar Dile Düşünce*, (Der. S. Irzık/ J. Parla), İstanbul, İletişim Yayınları, s.161-178.
- Berktaş, Fatmagül. (2015). *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Berktaş, Fatmagül. (1998). *Kadın Olmak Yaşamak Yazmak*, Pencere Yayınları, İstanbul.
- Bülbül, Melik. (2010). *İnci Aral ve Barbara Frischmuth'un Romanlarında Kadın Coğrafyası*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Çakır, Serpil. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Esen, Nühket. (2012). *Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gülendam, Ramazan. (2006). *Türk Romanında Kadın Kimliği*, Salkımsöğüt Yayınları, Konya.
- Günaydın, Ayşegül Utku. (2012). Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı (1877-1923), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kandiyoti, Deniz. (2015). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Karaca, Alaaddin. (1991). "Ahmet Mithat Efendi'nin Jön Türk Adlı Romanı", *DTCF Türkoloji Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, C.IX, S.1.
- Moran, Berna. (2005). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Parla, Jale. (2014). "Tarihçem Kâbusumdur! Kadın Romancılarda Rüya, Kâbus, Oda, Yazı", *Kadınlar Dile Düşünce*, Derleyen: Sibel Irzık/ Jale Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, s.180.
- Sakman, Nil. (2015). "Edebiyatın Sınır Boylarında: Poetik Bir Unsur Olarak Kadın Yazımında İç Dökme", Kitaplık, S.182, Kasım- Aralık, s.5-27.
- Sanford, Linda. T. ve Donovan, Mary. E. (1999). *Kadınlar ve Benlik Saygısı* (Çev. Semra Kunt), HYB Yayıncılık, Ankara.
- Şen, Can. (2011). "Feminist Edebiyat Eleştirisi ve Nihan Kaya'nın "Gelin" Hikâyesinin İncelenmesi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, Ekim.